

DOI 10.35423/2078-8142.2025.2.1.6
УДК 1294.382:121

М. О. Барковський,
аспірант, сектор історії східної філософії, відділ історії зарубіжної
філософії, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
м. Київ, Україна
e-mail: m.barkovskyi@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6070-2985>

П'ЯТЬ ГНОСЕОЛОГІЧНИХ ЕТАПІВ ПРОБУДЖЕННЯ В БУДДИЗМІ ТХЕРАВАДИ: САККХУ, ÑĀṆA, PAÑÑĀ, VIJJĀ, ĀLOKA

Анотація: У статті досліджується гносеологічна структура процесу пробудження в буддизмі тхеравади на основі п'яти ключових понять: *sakkhi* (бачення), *ñāṇa* (знання), *paññā* (мудрість), *vijjā* (прозоріння) та *āloka* (внутрішнє світло). Ця послідовність, відома за формулою «*sakkhiṃ udarādi, ñāṇam udarādi, paññā udarādi, vijjā udarādi, āloka udarādi*», трапляється у канонічних текстах, таких як *Dhammacakkapavattana-sutta* (SN 56.11), *Mahāpadāna-sutta* (DN 14) та ін., і тлумачиться як поетапна когнітивна трансформація у процесі досягнення ніббани. Також у статті аналізуються ці терміни як функціонально відмінні, але взаємопов'язані стадії пізнання, ґрунтуючись на таких джерелах, як *Paṭisambhidāmagga* та *Visuddhimagga* Буддгагоси. Увага приділяється феноменологічній природі кожного з етапів, їхній семантиці та ролі в буддійській епістемології. Досліджено, як ці терміни формують цілісну гносеологічну модель, що пояснює шлях до пробудження не як миттєве осяяння, а як поступове просвітлення, вкорінене у медитативній практиці та рефлексії. Таким чином, робота пропонує реконструкцію внутрішньої логіки буддійської формули пробудження і робить внесок у порівняльну філософію знання.

Ключові слова: буддизм тхеравада, палійський канон, гносеологія, епістемологія, буддійські практики медитації, *sakkhi*, *ñāṇa*, *paññā*, *vijjā*, *āloka*, *Paṭisambhidāmagga*, *Visuddhimagga*.

Mykyta Barkovskiy,

*PhD student, Department of the History of Foreign Philosophy,
H. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

e-mail: m.barkovskiy@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6070-2985>

FIVE EPISTEMOLOGICAL STAGES OF AWAKENING IN THERAVĀDA BUDDHISM: CAKKHU, ÑĀṆA, PAÑÑĀ, VIJĀ TA ĀLOKA

Abstract: *This article investigates the epistemological stages of awakening (bodhi) in Theravāda Buddhism by analyzing a recurring canonical formula containing five pivotal Pali terms: cakkhu (vision), ñāṇa (knowledge), paññā (wisdom), vijjā (liberating insight), and āloka (light). Instead of interpreting these terms as mere synonyms, the study reveals a structured cognitive progression, rooted in both doctrinal context and meditative experience. Central canonical sources – including SN 56.11 (Dhamma-cakkappavattana Sutta), SN 12.10 (Upavāṇa Sutta), and DN 14 (Mahāpadāna Sutta) – present the phrase “cakkhum udapādi” as denoting a transformative realization of the Dhamma. Drawing from traditional exegesis such as the Paṭisambhidāmagga and Buddhaghosa’s Visuddhimagga, the article maps this formula onto a sequential epistemological paradigm. Cakkhu signals the initial breakthrough of spiritual vision. Ñāṇa reflects stabilized cognitive recognition. Paññā indicates profound penetrative discernment. Vijjā emerges as supramundane insight, and āloka symbolizes the radiant clarity that dispels delusion and darkness. The study highlights how this sequence models a Theravāda soteriology where knowing and liberation are inseparable. Each term marks a significant stage of experiential understanding, moving beyond conceptual knowledge into transformative realization. As such, the framework offers a sophisticated account of Buddhist epistemology, rooted in lived meditative insight. Furthermore, the findings contribute to comparative philosophy by illustrating a non-dual approach to knowledge acquisition – one that is simultaneously ethical, cognitive, and existential – culminating in the abandonment of ignorance (avijjā) and the realization of truth (sacca).*

Keywords: *Theravāda Buddhism, Pali Canon, epistemology, Buddhist meditation practices, cakkhu, ñāṇa, paññā, vijjā, āloka, Paṭisambhidāmagga, Visuddhimagga.*

Формула раннього буддизму «*cakkhuṃ udarādi, ñāṇam udarādi, paññā udarādi, vijjā udarādi, āloko udarādi*» виражає п'ятикратну послідовність, яку можна перекласти як «*виникло бачення, знання, мудрість, прозріння, [внутрішнє] світло*». Найвідоміше цей вислів трапляється у Дгаммачаккаппаваттана-сутті (SN 56.11), але ми можемо його віднайти і в інших фундаментальних текстах, таких як Готама-сутта (SN 12.10) і Магапада-сутта (DN 14), в яких описано або усвідомлення Буддою залежного походження, або пробудження минулих Будд. Повторення цієї формули в численних оповідях про просвітлення наводить на думку, що вона може відображати стандартизовану модель поступової когнітивної та духовної реалізації.

Цю гіпотезу підтверджує шістнадцятий розділ буддійського тексту «*Paṭisambhidāmagga*» (*Патісамбхідамагга*), який містить одну з найбільш розгорнутих традиційних пояснень формули. Тут ця п'ятиелементна послідовність «*cakkhuṃ, ñāṇam, paññā, vijjā, āloko*» інтерпретується не як стилістичний вислів, а як структурована модель пізнання. У тексті кожен із цих термінів трактується як окрема дгамма (*ментальний феномен*), що виступає одночасно і як об'єкт (*ārammaṇa*), і як сфера пізнання (*gocara*) у межах розрізнення (*paññatti*):

“Cakkhuṃ dhammo, ñāṇam dhammo, paññā dhammo, vijjā dhammo, āloko dhammo, ime pañca dhammā dhammapaṭisambhidāya ārammaṇā c’eva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā, te tassā gocarā: ye tassā gocarā, te tassā ārammaṇā. Tena vuccati – dhammesu ñāṇam dhammapaṭisambhidā” [5, с. 150], що у перекладі означає:

«Бачення (*cakkhu*) – це дгамма, знання (*ñāṇa*) – це дгамма, мудрість (*paññā*) – це дгамма, прозріння (*vijjā*) – це дгамма, світло (*āloka*) – це дгамма. Ці п'ять дгамм є як об'єктами (*ārammaṇa*), так і сферами пізнання (*gocara*) для розрізнення-дгамм (*dhammapaṭisambhidā*). Ті, що є її об'єктами, є і її сферами; а ті, що є її сферами, є і її об'єктами. Через це говориться: “Серед дгамм – знання [є] розрізнення-дгамм (*dhammapaṭisambhidā*)”» (*переклад з палі (тут і далі) мій. – М. Б.*).

Таким чином, пробудження розглядається не як миттєвий акт, а як процес, що поступово охоплює глибокі рівні пізнавальної діяльності. Це засвідчує високий ступінь доктринальної рефлексії у межах традиції тхеравади, в якій структура пізнання осмислюється не лише з феноменологічної, а і з функціонально-аналітичної перспективи. Проте, попри глибоку інтерпретацію, лишається відкритим питання: яким чином ці терміни (*cakkhu*, *ñāṇa*, *paññā*, *vijjā*, *āloko*) функціонують як послідовна когнітивна динаміка у процесі просвітлення? Відповідь саме на це питання і є завданням нашого дослідження; із цією метою ми аналізуємо не лише дефініції термінів, а й їхню послідовність, ієрархію та застосування у ключових текстах палійського канону.

Незважаючи на центральну доктринальну роль формули, точні відмінності та взаємозв'язки між термінами бачення (*cakkhu*), знання (*ñāṇa*), мудрість (*paññā*), прозріння (*vijjā*) та внутрішнє світло (*āloko*) залишаються недостатньо дослідженими. Хоча традиційні коментарі, зокрема «*Vīcuddhimagga*» [1] Буддгаггоси, намагаються пояснити ці поняття, їхні визначення іноді перетинаються або не мають чіткого розмежування, що ускладнює їх інтерпретацію. Тоді як сучасна буддологія зазвичай розглядає терміни цієї формули окремо, не аналізуючи їхню послідовність як цілісну епістемологічну структуру, сама ця когнітивна архітектура досі залишається недостатньо осмисленою в академічному дискурсі. У цьому контексті наше дослідження не лише повторює відомі висловлювання канону, а й реконструює внутрішню логіку формули, демонструючи її філософський потенціал і значущість у системі буддійської епістемології.

З'ясування семантичної, доктринальної та феноменологічної ролі цих п'яти термінів є важливим для розуміння того, як буддизм тхеравади структурує шлях до нірвани з точки зору бачення, пізнання та реалізації. До того ж, таке дослідження робить внесок не лише в інтерпретацію буддійських текстів, а й у ширшу сферу порівняльної епістемології. Таким чином, у статті маємо на меті розглянути цю п'ятиступеневу

формулу як інтегровану модель епістемологічних етапів та проаналізувати функціональні зв'язки між її складовими.

У сучасній науці значна увага приділяється питанням буддійській термінології тхеравади, хоча подекуди вони представлені у вигляді окремих фрагментів досліджень. Наприклад, Руперт Гетін (Rupert Gethin) у своєму аналізі «Шлях, що веде до припинення страждань» [2, с. 79] виокремлює мудрість (*paññā*) як відправну точку шляхетного восьмишляху, тобто поєднання правильного погляду і правильного наміру. Він підкреслює, що мудрість є не лише метою, а й передумовою розвитку етичної поведінки та медитативної дисципліни [2, с. 81–82]. Однак Гетін не обговорює ні знання (*ñāṇa*), ні прозоріння (*vijjā*), ні внутрішнє світло (*āloka*). До того ж, обмежуючись лише мудрістю, усі ці терміни подеколи виглядають як синоніми «*paññā*».

Якщо Руперт Гетін підкреслює структурну роль мудрості (*paññā*), то Пітер Гарві (Peter Harvey) зосереджується на емпіричному розгортанні мудрості як безпосереднього медитативного прозоріння, що виходить за межі концептуальної віри. На думку Пітера Гарві, *paññā* – це «*трансцендентний правильний погляд*», який виникає в результаті медитативного занурення і веде до безпосереднього усвідомлення мінливості, страждання та не-Я [3, с. 64]. Хоча дослідник також опускає терміни знання (*ñāṇa*), прозоріння (*vijjā*), внутрішнє світло (*āloka*), його аналіз першої проповіді Будди не суперечить тлумаченню згаданої формули «*sakkhum udarādi*» як послідовності поступової когнітивної та духовної трансформації, а не як переліку синонімів.

На контрасті, бачення (*sakkhu*) і внутрішнє світло (*āloka*) досліджуються рідше в деталях. Прозоріння (*vijjā*), що найчастіше протиставляється невігластву (*avijjā*), розглядається як кульмінація визвольного розуміння у таких текстах, як «*Сутта про прозоріння*» [8, с. 431]. Незважаючи на важливість кожного з цих термінів, мало хто розглядає їх як взаємозалежні етапи єдиної епістемологічної парадигми, що залишає значну прогалину, яку ми у нашій статті маємо дослідити.

У палійському каноні *sakkhu* (чаккху) є багатозначним і залежить від контексту. Дослівне значення терміна *sakkhu* – «око» або «зір», і застосовується як у фізичному, так і в метафоричному значенні [6, розд. III, с. 90]. У таких текстах, як Самм'ютта-нікая 56.11 і 12.10, вислів «*sakkhum udarādi/viniklo bachenṇa*» позначає початкове інтуїтивне сприйняття. Також, у нашому дослідженні *sakkhu* можна віднести до виникнення «ока Дхамми» (палі: *dhamma-sakkhu*), тобто виразного емпіричного прориву, що знаменує перший безпосередній, неконцептуальний погляд на зумовлену і непостійну природу явищ.

Пітер Гарві відзначає, що досягнення «ока Дхамми» являє собою глибокий емпіричний прорив. Воно характеризується ясним баченням, завдяки якому практик не лише сприймає Дхамму, а і входить у неї, звільнившись від екзистенціальних сумнівів і плутанини [3, с. 23]. Ця подія зазвичай збігається з досягненням входження в потік (*nali: sotāpatti*) – першого незворотного етапу на шляху до нірвани.

Після початкової появи бачення (*sakkhu*), що знаменує собою початкове інтуїтивне відкриття природи реальності, наступним етапом у розвитку пробудження є *ñāṇa* (няна) – стійкіший і структурований спосіб пізнання. Тоді як *sakkhu* представляє інтуїтивний момент «бачення», *ñāṇa* закріплює це сприйняття у свідомому розпізнаванні і, у такий спосіб, дає особі змогу когнітивно взаємодіяти з природою явищ. Водночас, *ñāṇa* має широкий спектр значень, починаючи від повсякденної розумової обізнаності (*світське знання / lokiya-ñāṇa*) до глибшого медитативного усвідомлення (*надсвітське / lokuttara-ñāṇa*). Термін може інтерпретуватися як «знання, розуміння, інтелект», використання може бути як у теоретичному розумінні, так і в емпіричному пізнанні. Знання (*ñāṇa*) відіграє важливу роль у ранніх буддійських теоріях пізнання і часто-густо з'являється у словосполученнях з термінами сприйняття, як-от: *sakkhu-ñāṇa* (чакху-няна) [6, розд. IV, с. 121]. Ця сполука підкреслює злиття інтуїтивного бачення і когнітивного розрізнення, вказуючи на те, що істинне знання у буддизмі не є простим концептуальним

осягненням, а радше виникає з трансформуючого пізнання. Повторюване поєднання слів *sakkhu* і *ñāṇa* в медитаціях і розповідях про пробудження відображає перехід від сприйняття до усвідомлення, який часто починається з появи «ока Дгамми» і завершується прозрінням.

У ранніх буддійських текстах, зокрема в «*Paṭisambhidāmagga*» (*Патісамбхідамагга*), слово *ñāṇa* часто позначає спосіб безпосереднього пізнання, що виникає через спостереження та роздуми. У розділі “*Ñāṇakathā*” (*Нянакатха*) [4, с. 4] термін *ñāṇa* розкривається як багат шарове поняття, що позначає систематизовані акти усвідомлення, пов’язані з духовним поступом практиканта. Це не лише загальне знання, а й чітко структуровані форми пізнання, які охоплюють розуміння Чотирьох Шляхетних Істин (*saccañāṇa*), причинного зумовлення (*paccaya-pariggahañāṇa*), речей такими, якими вони є (*yathābhūtañāṇadassana*), шляхів виникнення і припинення явищ (*udaya-abbayañāṇa*), а також остаточного знання ніббани (*nibbāṇe ñāṇam*). Кожен із 73 типів *ñāṇa*, описаних у цьому розділі, фіксує окрему фазу або аспект безпосереднього розуміння, що виникає в процесі внутрішньої практики. Таким чином, *ñāṇa* у *Paṭisambhidāmagga* постає не лише як пізнавальна здатність, а й як концептуальний каркас для опису прогресивної трансформації досвіду.

Варто також згадати трактат «*Vīcuddhimagga*» буддійського філософа Буддгаггоси. У XXI розділі Буддгаггоса окреслює шістнадцять стадій знань, набуті шляхом «проникливого бачення» (палі: *vipassanā-ñāṇa*), які починаються від аналітичного розуміння “імені” та “форми” (палі: *nāmarūpa-pariccheda-ñāṇa*) до усвідомлення “надсвітського шляху” (палі: *magga-ñāṇa*) та його втілення (палі: *phala-ñāṇa*) [1, с. 666].

Від аналізу *ñāṇa* як медитативного пізнання, що виникає через спостереження та роздуми, важливо перейти до *paññā* (панья), яка поглиблює та загострює пізнавальний процес завдяки проникливості та розрізненню. Ці два терміни іноді можуть сприйматися як взаємозамінні, або як синоніми. Навіть у нашій

формулі «*ñāṇam udarādi, paññā udarādi*» на перший погляд може скластися враження, що і перше, і друге слово означає “розуміння/прозріння” [6, розд. III, с. 121 / розд. V, с. 12], однак класичні джерела розглядають їх як функціонально відмінні. Ми з’ясували, що *ñāṇa* – це знання, яке може охоплювати як звичайне розуміння, так і глибоке усвідомлення, що виникає з особистого досвіду реальності завдяки медитативному спостереженню та роздумам. Натомість мудрість (*paññā*) має проникливий характер, тобто здатність, що розпізнає справжню природу реальності, зокрема ознаки мінливості (палі: *anicca*), страждання (палі: *dukkha*) і несамостійності (палі: *anattā*; не-Я). Ця відмінність яскраво представлена у трактаті “*Vīcudḍīmaṅga*”, в якому Буддгагоса наводить аналогію з дитиною, селянином і міняйлом, які спостерігають за монетами. Тоді як дитина сприймає (палі: *sañjānana*) їх форму і візерунки, а селянин усвідомлює (палі: *vijānana*) їхню обмінну вартість, лише міняйло розпізнає їхню справжність та походження [1, с. 431–432]. Мудрість описується як така, що має ознаку проникливого розуміння, а функція – розвіювання омани (палі: *moḥa*) [1, с. 433].

Хоча Буддгагоса описує *paññā*, насамперед, як проникливе пізнання, що формується у процесі буддійської практики, зокрема через випассану, у тексті *Paṭisambhidāmagga* це поняття подається в більш систематизованому вигляді. Тут не використовується слово *paññā* у формулі розрізень (*paṭisambhidā*), однак пропонується класифікація чотирьох типів пізнання: розуміння значення (*attha*), феноменів (*dhamma*), мовного вираження (*nirutti*) та натхненного викладу (*paṭibhāṇa*):

“*Pañcasu dhammesu ñāṇāni, pañcasu atthesu ñāṇāni, dasasu niruttīsu ñāṇāni, imāni visatī ñāṇāni paṭibhāṇa-paṭisambhidāya ārammaṇā c’eva honti gocarā ca. Ye tassā ārammaṇā, te tassā gocarā; ye tassā gocarā, te tassā ārammaṇā. Tena vuccati - paṭibhāṇesu ñāṇaṃ paṭibhāṇa-paṭisambhidā*” [5, с. 150].

“У п’яти дхаммах [ε] пізнання; у п’яти значеннях [ε] пізнання; у десяти мовних виразах [ε] пізнання; – ці двадцять пізнань є як об’єктами (*ārammaṇa*), так і полями дії (*gocarā*)

пізнавального розрізнення натхнення (paṭibhāṇa-paṭisambhidā). Те, що є його об'єктом, є і його полем дії; те, що є його полем дії, є і його об'єктом. Тому говорить: “Серед натхненних висловлювань пізнання є пізнавальним розрізненням натхнення”».

Кожне з них позначене терміном *pañña*, який охоплює аналітичні й когнітивні функції розуму. Така класифікація не заперечує *pañña*, але радше демонструє її багатовимірну структуру, в якій *pañña* є інтеграцією цих знань або вищим етапом їх реалізації. Таким чином, мудрість постає не лише як екзистенційне прозріння, а як багатогранна здатність, що охоплює емпіричне розуміння, концептуальну ясність, лінгвістичну точність і когнітивну спритність. У нашій формулі “*pañña udarādi* / *виникла мудрість*” йдеться саме про таку інтегративну кульмінацію процесу пізнання, в якій момент глибокого бачення Чотирьох шляхетних істин постає не з висновків чи чуток, а з безпосереднього, пережитого досвіду.

Згідно з нашою формулою, мудрість ще не є останньою ланкою пізнавального процесу, хоча виникнення мудрості (*pañña*), здавалося б, є завершальним компонентом на шляху до нірвани. Саме на цьому етапі в дію вступає прозріння (палі: *viññā*). Якщо *pañña* – це проникливе розуміння природи реальності, то *viññā* (*віджя*) – вища мудрість, яка виникає на пізніх стадіях буддійської практики як результат знищення невідання (палі: *avijjā*). Іншими словами, мудрість (*pañña*) дозріває у прозріння (*viññā*).

Незважаючи на те, що сам термін *viññā* був запозичений з брагманічної та популярної філософії, у буддійському каноні *viññā* набуває різноманітних значень залежно від контексту. У широкому сенсі *viññā* може означати «наука», «мистецтво», «навичка». Також, ми зустрічаємо “*прозріння*” як вищу мудрість, містичне знання [6, част. VII, с. 75]. Утім, у контексті формули «*viññā udarādi*» («*виникло прозріння*»), *viññā* полягає у забезпеченні остаточного і трансформуючого пізнання, яке викорінює невідання (*avijjā*).

Наприклад, у розділі 2.30 Ангуттара-нікаї (Aṅguttara Nikāya) Будда пояснює, що існують два фактори, які ведуть до

прозріння (палі: *vijjābhāgiya*) – це заспокоєний стан розуму (палі: *samatha*) і проникливе бачення (*vipassanā*). Коли практикується *samatha* (*саматха*), згасають пристрасті (*rāga*) і розвивається розум (палі: *cittaṃ bhāvīyati*). Коли практикується віпассана, то розвивається мудрість. А коли мудрість розвинена, невідання зникає [7, AN 2.30]. Тобто саматха і віпассана – це дві складові на шляху до просвітлення через прозріння (*vijjā*). Формулу “*vijjā udapādi*” можна розуміти як позначення повної появи пробудженого знання, вищої мудрості або прозріння, що досягає кульмінації пізнавальної дуги, яка почалася із *sakkhu* (бачення) і пройшла через *ñāṇa* (знання) і *paññā* (мудрість).

Наша кінцева точка ґносеологічної послідовності у формулі “*cakkhuṃ udapādi, ñāṇat udapādi, paññā udapādi, vijjā udapādi, āloka udapādi*” – це виникнення *āloka* (алока), що буквально перекладається як “світло”. Цей термін має кілька рівнів значення: з одного боку, це фізичне світло чи яскравість, а з іншого – ясне бачення, інтуїція, ментальна просвітленість [6, розд. II, с. 110]. На перший погляд, *āloka* може здатися метафорою, однак у контексті буддійської епістемології, зокрема в *Paṭisambhidāmagga* та коментарській традиції, воно виконує глибшу когнітивну та екзистенціальну функцію.

Āloka тут слід тлумачити як епістемологічне осяяння – стан, що постає після усунення омани (*moḥa*) та незнання (*avijjā*) і завершення процесу прозріння. Якщо *sakkhu* є початковим баченням, *ñāṇa* – усвідомленням, *paññā* – проникливим розумінням, а *vijjā* – визвольним прозрінням, то *āloka* – це повна когнітивна прозорість, в якій істина більше не прихована, а світло знання наповнює свідомість. Це фінальний акт осягнення, не як додаткова ланка, а як переживання розуму без темряви.

У “Вісуддгімагга” *āloka* з’являється як ментальне просвітлення, що виникає внаслідок медитації (*дхжана*) або в момент переходу до віпассани. Це “внутрішнє світло” розглядається як об’єкт медитації та маркер чистоти усвідомлення [1, с. 126].

Більше того, у розділі XVI (*Paṭisambhidāmagga*) āloka безпосередньо називається “ідеєю” (*dhamma*) разом із *sakkhu*, *ñāṇa*, *paññā*, *vijjā* і трактується як дгамма пізнавального рівня, що має свою функцію в процесі “розрізнення ідей” (*paññatti-vavatthāna*) [5, с. 150].

Таким чином, āloka виконує завершальну гносеологічну функцію: не лише висвітлює шлях, а й означає сам стан розуму, звільненого від омани та невігластва. Це не символ, а ознака завершеного пізнання, ясності, що приходить у відповідь на внутрішню працю з баченням, розумінням і прозрінням.

Після детального аналізу кожного з термінів формули перейдемо до її цілісного осмислення як структурованої епістемологічної послідовності. Особливо вагоме підтвердження такої інтерпретації ми знаходимо у шістнадцятому розділі *Paṭisambhidāmagga*:

“‘Cakkhuṃ udapādi.’ Dassanattthena.

‘Ñāṇaṃ udapādi.’ Ñātattthena.

‘Paññā udapādi.’ Pañānanattthena.

‘Vijjā udapādi.’ Paṭivedhattthena.

‘Āloko udapādi.’ Obhāsattthena” [5, с. 150].

«“Виникло око (*cakkhuṃ udapādi*)” – у значенні бачення.

“Виникло знання (*ñāṇaṃ udapādi*)” – у значенні того, що відомо.

“Виникла мудрість (*paññā udapādi*)” – у значенні акту розуміння.

“Виникло прозріння (*vijjā udapādi*)” – у значенні проникнення.

“Виникло світло (*āloko udapādi*)” – у значенні освітлення».

Таким чином, формула “*cakkhuṃ udapādi*, *ñāṇaṃ udapādi*, *paññā udapādi*, *vijjā udapādi*, *āloko udapādi*”, представлена в таких ключових текстах, як SN 56.11, SN 12.10 і DN 14, є цілісною гносеологічною моделлю пробудження в традиції тхеравада. Вона не є стилістичним повтором, а репрезентує послідовність етапів пізнання, що веде від первинного інсайту до повного екзистенційного прозріння.

Кожен із п’яти термінів у формулі виконує особливу пізнавальну функцію: *sakkhu* – акт первинного “бачення”. Подібно

до відкриття вікна, крізь яке починає проглядатися реальність. *Ñāṇa* – це усвідомлення змісту побаченого. Це вже не просто образ, а впізнання, наприклад, розуміння, що йдеться про вогонь. *Paññā* – проникливе осягнення природи явища: що таке вогонь, як він горить, які умови підтримують його існування. Тобто аналітичне розрізнення явищ, що переходить у *vijjā* – трансформативне прозріння, визвольне знання, що дає можливість діяти адекватно. У нашій метафорі – це не лише зрозуміти, що є вогонь, а уникнути його шкоди або погасити його вплив. І, нарешті, *āloka* – остаточне освітлення розуму. Реальність більше не затемнена, все бачиться чітко, як світло, що заливає кімнату після тривалої темряви.

Таким чином, ця п'ятикрокова формула є осмисленою як єдина гносеологічна модель і виявляє не лише феноменологію досвіду, а й логіку звільнення, що відбувається через пізнання, зростання розуміння та поступове зникнення омани (*moha*) й невідання (*avijjā*).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Buddhaghosa. The path of purification (Visuddhimagga)* / transl. by Bhikkhu Ñāṇamoli. Kandy : Buddhist Publication Society, 2011. 794 p. (1st ed. 1956).
2. Gethin R. *The foundations of Buddhism*. Oxford : Oxford University Press, 1998. 333 p.
3. Harvey P. *An introduction to Buddhism: Teachings, history and practices*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 521 p.
4. *Patisambhidāmagga*. Vol. I / ed. by A. C. Taylor. London : Pali Text Society, 1979. 274 p.
5. *Patisambhidāmagga*. Vol. II / ed. by A. C. Taylor. London : Pali Text Society, 1982. 248 p.
6. Rhys Davids T. W., Stede W. (Eds.). *The Pali–English dictionary*. London : Pali Text Society, 1921. 753 p.
7. Sujato B. *Āṅguttara Nikāya 2.21–31: Paṭiṭṭhā Sutta*. URL: <https://suttacentral.net/an2.21-31/en/sujato> (дата звернення: 12.05.2025).
8. *The Saṃyutta-nikāya of the Sutta-Piṭaka* / ed. by M. Léon Feer. Bristol : Pali Text Society, 2022. 474 p.

REFERENCES

- Buddhaghosa. (2011). *The path of purification* (Visuddhimagga). Bhikkhu Ñāṇamoli (Trans.). Kandy: Buddhist Publication Society. (Original work published 1956).
- Gethin, R. (1998). *The foundations of Buddhism*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, P. (1990). *An introduction to Buddhism: Teachings, history and practices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taylor, A. C. (Ed.). (1979). *Patisambhidāmagga*. Volume I. London: Pali Text Society.
- Taylor, A. C. (Ed.). (1982). *Patisambhidāmagga*. Volume II. London: Pali Text Society.
- Rhys Davids, T. W., & Stede, W. (Eds.). (1921). *The Pali Text Society's Pali-English dictionary*. London: Pali Text Society.
- Sujato, B. (n.d.). Āṅguttara Nikāya 2.21-31: *Paṭiṭṭhā Sutta*. *SuttaCentral*. Retrieved from <https://suttacentral.net/an2.21-31/en/sujato>
- Feer, M. Léon. (Ed.). (2022). *The Saṃyutta-nikāya of the Sutta-Piṭaka*. Part V. Mahā-Vagga. Bristol: Pali Text Society.